

Тема 11. Бизнес цикъл. Безработица и инфлация

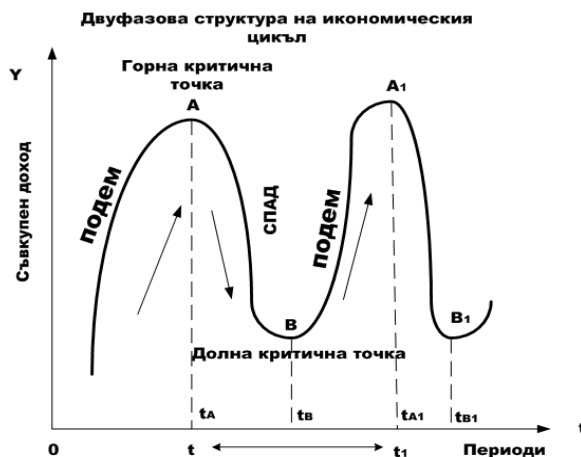
В дългогодишния период на развитие пазарната икономика се характеризира със закономерни колебания в размера на националното производство. През определени периоди се развиват процеси на разширяване на стопанската дейност, след което настъпват процеси на нейното свиване. Непрекъснатият ритъм на нарастване и спадане на националното производство е известен като икономически цикъл. За да се разкрият цикличните колебания в стопанската дейност е необходимо да се измерят техните величини чрез система от макроикономически показатели, отчитащи помените в брутния вътрешен продукт, равнището на заетост и безработица, цените и др. В тази връзка в темата се разглеждат въпроси, свързани с цикличното развитие на икономиката, структурата на икономическия цикъл, цикличните колебания в заетостта и безработицата, инфлацията като един от най-важните признаци на макроикономическата нестабилност, антиинфлационната политика за преодоляване последиците от инфлационните процеси.

11.1. Циклични колебания в стопанската дейност

Цикличното развитие е типична характеристика на съвременната пазарна икономика. То се изразява в процес на непрекъснато повтарящи се изменения или отклонения на икономическата активност около дългосрочната тенденция на развитие на производството и обема на брутния вътрешен продукт. Може да се определи, че периодично повтарящите се колебания на деловата активност около дългосрочната тенденция на развитие на националната икономика изразяват същността на икономическия цикъл. Тъй като тези колебания се отнасят до деловата активност на стопанските субекти, т.е. до бизнеса, икономическия цикъл се определя още и като бизнес цикъл. Структурата на икономическия цикъл включва няколко фази: спад, рецесия, оживление и подем. От тях основно значение имат фазата на икономическия подем и фазата на икономическия спад. Фазите на икономическия цикъл се характеризират с някои особености, които са своеобразни за всеки период и за всяка страна. Съществуват обаче някои общи елементи, въз основа на които е възможно разграничаването на циклите и фазите през които преминават. В тази връзка икономическата теория прилага два основни подхода: подход на двуфазова структура и подход на четирифазова структура.

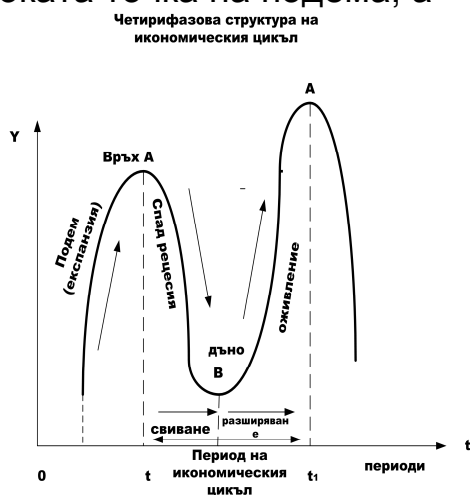
При **двуфазовата структура** икономическият цикъл обхваща две фази- подем и спад. Основните колебания при тази структура на икономическия цикъл се представят като отклонения от формирания се общо икономически потенциал. Когато съвкупното производство расте с тенденция към достигане на потенциалното равнище, се формира

икономически подем, а безработицата намалява до естественото ѝ равнище. Когато съвкупното производство се отклонява под равнището на потенциалния обем се развива фазата икономически спад, при която безработицата се увеличава. Продължителността на икономическия цикъл се определя от периода на подема и спада. Това е времето между две последователни (долна и горна) критични точки на цикъла /фиг.11.1/

Фиг. 11.1

Четирифазовата структура на икономическия цикъл включва освен фазите подем и спад още две - рецесия и оживление. Тази структура отразява не само растящата и намаляваща тенденция на икономическите колебания, но и процесите, които формират цялостната динамика на цикличното развитие - икономически спад се развива като процес на рецесия или депресия, а икономически подем се предшества от период на оживление. Подема завършва с постигане на връх /пик/ като най-високата точка на подема, а

икономическият спад или известен като рецесия с достигане на дъно или на най-ниската точка на спада /фиг.11.2./.

Фазата подем /експанзия/ изразява разширяване на съвкупното производство и заетостта. Тенденцията е към постигане на потенциалното равнище на производството, което в съвременните икономически изследвания се определя и като естествено равнище на

производството. То предполага известно количество свободни /ненатоварени/ производствени мощности /около 10 – 15%/, на което съответства и определено естествено равнище на безработица - около 5,5 – 6,5% от общата работна сила при възможност за отклонение от тези граници. В тази фаза на икономическия цикъл се ликвидира цикличната безработица, което се приема като условие за пълна заетост. Фазата на подем завършва с постигане на връх в бизнес цикъла, който може да се изрази и в икономически бум. Той обаче може да се разгледа и като самостоятелна фаза на цикъла. През тази фаза продажбите на фирмите се увеличават, печалбите нарастват, проявява се тенденция към растеж на доходите на домакинствата.

Фазата на спад /рецесия/ обхваща периода от най-високата до най-ниската точка на икономическия цикъл. На практика тенденцията към спад прераства в развитие на рецесия. Приема се, че рецесията започва ако в продължение до шест месеца или до две последователни тримесечия националният продукт намалява. Тежката и продължителна рецесия се определя като депресия. Като пример на най-тежка проявила се депресия се явява периода 1929 – 1933 г., когато в редица развити индустриални държави съвкупното производство спада с 40 – 50%, а безработицата стига да 25% от активната работна сила. Депресивното състояние на икономиката се определя още като процес на развитие на икономически кризи. Те се характеризират със следните черти:

- Намаляване на съвкупното производство и нарастване на безработицата;
- Намаляване на продажбите и ограничаване на печалбите;
- Ограничаване доходите на домакинствата;
- Масови фалити на търговци и бизнесмени от различни отрасли на икономиката;
- Свиване и ограничаване на инвестиционните процеси.

Първите признаци на кризата се проявяват в сферата на обръщението. Продажбите се затрудняват, цените намаляват. Предприемачът, който не е продал стоката си, не може да купи производствени фактори, за да продължи производствения процес. Затова търси кредит от банките. Търсенето на пари нараства, а това води до повишаване на лихвения процент. Банките, които нямат достатъчно собствени средства, банкрутират. Затварят се много фирми и икономическият живот на обществото се дезорганизира.

За да се излезе от кризата, една част от продукцията се разпродава по занижени цени, а друга част съзнателно се унищожава. Постепенно производството се доближава до търсенето на пазара. Който оцелее от кризата, започва подготовка за ново производство чрез обновяване на основния капитал и наемане на нова работна сила.

Фазата рецесия играе важна роля за определяне на основните тенденции в развитието на растежа на икономическата система. От една

страна тя се проявява като процес на разрушаване на съществуващите структури и пропорции в макроикономиката като намира израз в прекратяване на производството на остаряваща продукция с по-ниски технологични и потребителски качества, спиране на процеса на свръхнатрупване на капитал като основа за формиране на кризи в производството. От друга страна рецесията е израз на необходимостта от дълбоко структурно и организационно преустройство на цялата икономика като: техническо и технологично преустройство на функциониращия капитал, реструктуриране на работната сила, организационно реструктуриране и др.

Фазата оживление обхваща период, през който се формират предпоставките и механизмите за структурно и организационно преустройство на икономиката. Характеризира се с преодоляване на най-ниската /критична/ точка на икономическия цикъл и последващо нарастване на националното производство и заетостта на производствените ресурси. Когато икономиката достигне резултатите от предшестващия период на подем, тя преминава във следващата фаза на цикъла.

Фазата бум (връх) е завършек на икономическия подем. В определени случаи може да се разглежда като самостоятелна фаза на икономическия цикъл. Изразява в достигане на най-високата (критичната) точка на икономическия цикъл. През тази фаза икономическата експанзия може да доведе до свръхнатрупване на капитал и до образуване на запаси в по-големи размери от необходимите. Печалбите и доходите растат, но всичко това може да прерасне в бързо развитие на инфлацията. Реалният растеж се ограничава, индикаторите за икономическата активност и конкретно за обема на съвкупното производство се изменят в по-голяма степен номинално.

По този начин икономическият бум създава предпоставките за преодоляване на най-високата точка на икономическия цикъл и подготвя условията за икономическия спад.

Посочените фази на бизнес цикъла се повтарят през определен интервал с определена продължителност във времето, с различна дълбочина на проявление. Това е отличителна черта на всеки икономически цикъл независимо в какви икономически и политически условия се развива, което предопределя значимостта на макроикономическите анализи на причините за цикличното развитие на икономиката с оглед рационално формулиране целите на икономическата политика.

Наред с цикличните кризи в националната икономика се наблюдават и кризи с нецикличен характер, известни като структурни (отраслови) кризи. Като пример могат да се посочат екологичните кризи, валутните кризи, дълговите кризи на международните финансови пазари, кризата в стоманодобива през 90^{те} години на миналия век в

западните страни и др. Техният механизъм на възникване и действие се различават от механизма на цикличните кризи. В тази връзка като характерни особености на структурните кризи се явяват: по-тесен обхват на действие, изразяващ се в това, че те засягат предимно определени отрасли или стопански дейности; отсъствие на повторемост, характерно за цикличните кризи; тяхното проявление е свързано с новите технологии и масовото им прилагане в стопанската дейност, водещи до морално остаряване и неефективност на съществуващите технологии, което предизвиква криза във фирмите от даден бизнес; по-дълга продължителност на структурните кризи поради факта, че причините които ги пораждат не могат да бъдат елиминирани за кратък период от време. Те непрекъснато задълбочават кризисните процеси в развитието на даден отрасъл, докато съществуващата структура (фирма) не се адаптира или не се ликвидира. Този процес изисква нови инвестиции, загуба на годен, но морално остарял капитал, както и ликвидиране на много работни места и доходи в западащите дейности.

Предвид изтъкнатите характеристики става видно, че съвременният технически прогрес тласка много от класическите отрасли на икономиката към структурни кризи, а те от своя страна водят до болезнени загуби и травми за някои социални групи. Въпреки това обаче в структурните кризи е заложена и прогресивна функция, изразяваща се в това, че те приспособяват класическите производства към променящите се условия на развитие.

Икономическият цикъл създава много проблеми на националната икономика и затова усилията на държавата са насочени към намаляване на размера на спада (рецесията). Икономическият цикъл обаче изпълнява позитивна функция с това, че по време на рецесия от бизнеса се оттласкват неефективните фирми и се разчиства място за нови, високоефективни.

Икономическият цикъл се съпровожда с две социално-икономически явления - безработица и инфлация.

11.2. Заетост и безработица

11.2.1. Същност и измерване на безработицата

Безработицата е социално-икономическо явление, което е типично за пазарните икономики. Тя възниква при нарушаване на пропорцията между съвкупното търсене и предлагане на труд. Високото равнище на безработица означава недоизползване на ограничените ресурси в страната и ниски доходи за населението.

Безработните лица са част от активната работна сила на дадена страна, известна още като трудоспособно население. Това понятие характеризира съвкупността от всички лица над определена минимална

възраст, обикновено над 16 годишна възраст, които могат и желаят да се трудят. Активната работна сила включва както заетите, така и безработните, които активно търсят работа.

Освен активната работна сила, населението на дадена страна над определената минимална възраст, включва още извънработната сила. Към нея спадат учащите се, занимаващите се с домакинска работа, пенсионерите, отказали се да работят поради тежки заболявания и всички други, които могат, но не желаят да се трудят. Изтъкнатата категоризация служи за основа при определяне равнището на заетост и безработица в страната и тяхното макроикономическо регулиране.

Съобразно трудовото законодателство, за безработни се считат всички трудоспособни лица в дадена страна, които желаят да работят, но текущо не могат да си намерят работа, регистрирани са в бюрата по труда (трудова борса) и получават социални помощи.

За да се определи нивото на безработицата за даден период и очертаващите се тенденции, е необходимо нейното измерване. То се явява от съществено значение при разработването на регулираща макро политика, която да сведе безработицата до социално приемливи размери. Безработицата се измерва с два показателя: абсолютен брой на безработните през текуща година и норма на безработица.

Абсолютният брой на безработните включва регистрираните безработни в бюрата по труда. Например към 31.12.2003г. броят на регистрираните безработни лица в България възлиза на 449,1 хил.. Тази цифра обаче не дава представа за величината на безработните лица спрямо трудоспособното население.

Нормата на безработица се определя като процентно отношение на броя на безработните към размера на активната работна сила. Например ако през 2003г. броя на трудоспособното население по статистически данни е 3283,1 хил., а регистрираните безработни - 449,1 хил., то нормата на безработица е равна на 13,7% .

Друг измерител, свързан с използването на работната сила е **нормата на заетостта**, която представлява процентно отношение на броя на заетите към броя на населението. Очевидно, основата към която се изчисляват равнищата на заетостта и безработицата, не е една и съща и двата показателя не са напълно съпоставими.

11.2.2. Видове безработица

Безработицата е трайно явление в стопанския живот. Нейният размер постоянно се променя под влияние на такива фактори като: промени в трудовия пазар, в технологиите, сезонният характер на някои стопански дейности, циклично развитие на икономиката и др. В зависимост от тях се проявяват следните видове безработица - текуща, структурна, сезонна и циклична.

Текущата безработица е породена от постоянното движение на населението от един район към друг, от една професия към друга, както и от обективните изменения в живота на човека /учение, работа, раждане, отглеждане на дете, пенсиониране и др./. В нейното проявление се включват две групи. Първата група обхваща завършилите в момента своето образование и търсещи работа. Втората група включва безработни, които изчакват докато намерят подходяща работа според тяхната квалификация.

По принцип текущата безработица се свързва най-вече с младите хора, защото те са тези, които най-често сменят своята професия, придобиват образование и се преквалифицират, търсят по-добри възможности за реализация и по-достойни условия на труд и заплащане. Текущата безработица има постоянен характер и причина за нейната продължителност е несъвършената информация за търсенето и предлагането на пазара на труда. Тя трябва да се разглежда като минималното равнище на безработица в условията на пълна заетост. Нейната връзка със смяната на професия и търсенето на по-благоприятни условия на труд и заплата дава основание често тя да се определя като доброволна. Тази безработица подтиква лицата към по-висока дисциплина, производителност и качество.

Структурната безработица се предизвиква от структурни промени в икономиката, които водят до съкращаване на работни места и откриване на други с нови технологични и професионални изисквания, на които по-голяма част от безработните не отговарят. При този вид безработица предлагането на работната сила не може да се приспособи своевременно към промените в търсенето, тъй като преквалификацията на работната сила, свързано с нови технологии и дейности, се извършва по-бавно в сравнение със скоростта на промените в потребностите от работна сила. За да се отговори на изменящата се структура на работните места е необходимо повишаване на квалификацията, преквалификация или смяна на професията, пренасочване на работната сила към нови географски райони с по-високо търсене на труд. Това характеризира структурната безработица като по-трудна за преодоляване, изискваща големи разходи и усилия на работещите, за да отговорят на по-големите изисквания.

Факторите, които предизвикват структурната безработица имат постоянно действие и непрекъснато я възпроизвеждат. Затова се приема, че този вид безработица, както и текущата, имат постоянен характер.

Циклична безработица е проява на колебанията в икономиката. Тя се предизвиква от промени в обема на реалния брутен вътрешен продукт. До голяма степен се обуславя от недобрата информираност за състоянието на трудовия пазар. Със спадането на производството започва свиване на търсенето на работна сила и успоредно с това намаляване на работните заплати. Първоначално работниците не знаят

дали това се дължи на частични промени, където работят, или е резултат на понижено съвкупно търсене. За това те удължават времето за търсене на работа, надявайки се, че ще бъдат разкрити нови работни места с възнаграждение, което да ги удовлетвори. Продължителното търсене на работа обаче удължава първоначално формираната се безработица, която се задълбочава и превръща в циклична.

По време на рецесия нормата на безработица започва да расте, а тази на заетостта намалява. Едва когато се убедят в действителната природа на безработицата, работниците съкращават времето за търсене на работа. Междувременно производството значително е спаднало. Когато съвкупното търсене престане да се понижава, работната заплата започва да се повишава, което удовлетворява очакванията на работниците.

За разлика от текущата и структурната безработица, които имат постоянен характер, цикличната безработица е временна и се изразява в съвкупен недостиг на работна сила по отношение на предлагането ѝ. С намаляване обема на производството безработицата нараства сред всички слоеве от населението, а нейният прираст придобива цикличен характер. Ето защо цикличната безработица може да се съчетава с общото равновесие на трудовия пазар, но равнището на което то се установява, спада.

Сезонната безработица е характерна за сезонно развиващи се дейности като туризъм, строителство, селско стопанство и др. Те привличат и освобождават работна сила в определени периоди на годината. През останалото време сезонно заетите остават без работа в изчакване на новия сезон.

Посочените видове безработица се анализират с цел да се намери равнището, в което икономиката достига пълна заетост на трудовите ресурси. Това е възлов въпрос в теорията за заетостта и безработицата, защото служи като изходен пункт на макроикономическото им регулиране.

11.2.3. Пълна заетост и естествено равнище на безработицата

Търсенето и намирането на работа изисква време. При такава ситуация част от работната сила остава незаета. Следователно пълната заетост никога не е 100% заетост на работната сила. Постоянно съществува определено равнище на безработица. Равнището на безработица при пълна заетост се определя като сума от текущата и структурната безработица. Тези видове безработица се анализират с цел да се намери равнището, в което икономиката достига пълна заетост или естествено равнище на безработица.

Естествено равнище на безработица възниква при балансиран трудов пазар, което означава, че броя на търсещите работа е равен на

боя на свободните работни места. Когато предлагането на работна сила превишава търсенето, възниква излишък, който е сигнал за циклична безработица. Когато търсенето на работна сила превишава предлагането, възниква недостиг на работна сила. Така естественото равнище служи като индикатор за състоянието на икономиката. Естественото равнище на безработица е променлива величина във времето. Причината е, че се изменят факторите, които определят равнището на текущата и структурната безработица в икономиката, като:

- **Демографски промени.** Това са промени в състава на работната сила. Нарастването на боя на жените и младите в състава в работната сила например води до нарастване на структурната безработица. Това означава, че тя като елемент на естественото равнище на безработица води до неговото нарастване;
- **Социалната политика** на държавата е друг фактор, който стимулира или ограничава безработицата. Когато тя е насочена към увеличаване на размера и продължителността на помощите за безработни, тя стимулира повишаването на естественото равнище на безработица;
- **Динамичните структурни промени** в икономиката също влияят върху повишаването на естествената норма на безработица, защото се увеличават миграционните процеси и времето на адаптация на работната сила.

Естественото равнище на безработица непрекъснато нараства. Така в началото на 60^{те} години на миналия век е било 4%, през 70^{те} - 5%, а в края на века достига 6%.

11.2.4. Социално икономическа цена на безработицата и подходи за нейното регулиране.

Като социално-икономически феномен безработицата се характеризира както със социална, така и с икономическа цена. Социалната цена намира израз в ограничаване на материалните и финансовите възможности на хората, загуба на квалификация и опит и други отрицателни последици, които в крайна сметка водят до унищожаване на човешки капитал.

Икономическата цена на безработица се проявява в пропуснатите ползи на незаетата работна сила. Става въпрос само за принудително безработните лица. Цената на доброволно безработните не се проявява, защото техният труд няма алтернативен разход и пропуснати ползи, понеже предпочитат свободното време. В микромащаби безработицата поражда загуби за отделния индивид и домакинство. За тях безработицата се проявява в пропуснатите работни заплати. Анализирана в макроикономически аспект, цената на безработицата

придобива по-широки и по-сложни измерения, защото загубите се свеждат до: социални помощи, които трябва да се изплатят от бюджета; загуби на подоходни данъци /ДОД/, които не постъпват в бюджета, поради това, че безработните не плащат такива, както и загуби от данъци за обществено осигуряване и вноските за медицинско лечение и др. Сумата от изтъкнатите загуби и пропуснатите ползи формира общата икономическа загуба от безработицата в обществен мащаб, т.е. нейната икономическа цена.

Загубите от безработицата, които се понасят от обществото могат да се изразят чрез зависимостта между нарастването на безработицата и намаляването на националното производство. Тя е обобщена от известния американски икономист Артур Оукън и е известна като закон на Оукън. Съгласно този закон ежегодният прираст на реалния брутен вътрешен продукт приблизително 2,7% задържа дела на безработицата на постоянно равнище. Всеки допълнителен 2 – 3% прираст на реалния брутен вътрешен продукт намалява безработицата с 1%. Аналогично, всяко допълнително съкращаване на реалния брутен вътрешен продукт с 2 – 3% спрямо предходната година предизвиква увеличение на безработицата с 1%. Приложното значение на този закон намира израз в това, че провежданата макрополитика в дадена страна по отношение ограничаването на безработицата трябва да се съобразява с две основни изисквания:

- Да осигурява фиксирано годишно нарастване на реалния брутен вътрешен продукт в размер на 2,5 – 3%, което би осигурило достатъчно работни места и с това да предотврати увеличаването на безработицата;
- Да установява промените в относителния дял на безработицата в зависимост от промените в годишния прираст на реалния брутен вътрешен продукт и на тази основа да набележи съответни мерки за промяна на съотношенията между тях.

Ускореният прираст намалява безработицата, а спадът в неговия темп я увеличава. Така например ако годишният темп на прираста се увеличи от 3 на 5%, то процента на безработицата ще се намали с 1%. И обратно – намаляването на годишния темп на прираста от 4 на 2% ще доведе до нарастването на безработицата с около 1%.

Законът на Оукън показва, че процесът на безработицата е резултат от бързия или бавния икономически растеж.

Наред с негативните социално-икономически последици безработицата поражда някои ползи в стопанската дейност в следните насоки:

- В случаите, когато пред отделни фирми се разкриват изгодни възможности за разширяване на дейността им, безработицата в нейните естествени граници се явява необходим резерв за използване в условия на повишено съвкупно търсене;

- Конкуренцията за заемане на ограничени работни места в условия на повишена безработица създава принуда на заетите за по-ефективна работа, както и за повишаване на квалификацията им и от тук за повишаване ефективността на труда.

Въпреки съществуващите различия по отношение причините, размера и мерките за регулиране на безработицата, в икономическата теория са утвърдени два основни подхода за нейното регулиране: кейнсиански подход, който се базира на мерките, насърчаващи съвкупното търсене и неокласически подход, който акцентира върху мерките, стимулиращи съвкупното предлагане на ресурси.

Според **кейнсианския подход** безработицата над 3,5 – 4% е принудителна и тя е породена от недостатъчното съвкупно търсене. За намаляването ѝ кейнсианците препоръчват насърчаване на компонентите на съвкупното търсене – потребителските разходи, инвестициите, държавните разходи и нетния експорт. Като конкретни насоки в това отношение могат да се посочат:

- Намаляване процента на данъчното облагане. Тази мярка увеличава разполагаемите доходи на домакинствата, което увеличава потребителските разходи за стоки и услуги;
- Увеличаване на бюджетните разходи, в т.ч. държавните и инвестициите за подобряване инфраструктурата в икономиката. По-големите държавни разходи стимулират потреблението и инвестициите в стопанството;
- Понижаване на лихвения процент. Като резултат се намаляват депозитите на вложителите, което стимулира потребителските разходи в стопанството и директно насърчава инвестициите;
- Насърчаване на износа и ограничаване на вноса.

Кейнсианският подход, базиращ се на комбинираното използване на посочените инструменти е характерен за регулиране на безработицата през 60-те и 70-те години на миналия век. Тогава тя бе сведена до естественото ѝ равнище с цената на покачваща се инфлация. Повишените през този период държавни разходи и намалените данъчни и лихвени проценти повлияха за увеличаване на паричното предлагане. Това стимулира инфлацията което започва да задържа деловата стопанска активност и съответно да увеличава цикличната безработица. Опитът на кейнсианския подход разкрива, че макрополитиката за регулиране на безработицата чрез насърчаване на съвкупното търсене може да повлияе положително при условие, че е налице ниско равнище на инфлация.

Неокласическият подход се базира на схващането, че икономиката в пазарни условия е саморегулираща се. Когато на трудовия пазар се премахнат бариерите за действието на пазарните сили /търсене и предлагане/, той започва да клони към равновесно състояние. Тогава преобладаващата работна заплата се превръща в приемлива величина

за работници и работодатели, а безработицата започва да се приближава до естественото ѝ равнище. По-стабилното равнище на работната заплата няма да стимулира повишаване на цените на стоковите пазари и на лихвения процент на капиталовия пазар. Като резултат от това равновесието на трудовия пазар ще предизвика по-малки колебания в равнището на потреблението и инвестициите. По този начин се стабилизира и съвкупното търсене, с което се осигурява сравнително трайно функциониране на икономиката с пълно натоварване на трудовите ресурси.

В случаите когато безработицата надхвърля естественото равнище, неокласическият подход препоръчва такива регулативни мерки, които да увеличат предлагането на труд и капитал като: намаляване на помощите за безработните; обучение и преквалификация на безработните; ограничаване влиянието на профсъюзите на пазара; подобряване на информационното обслужване за наличните свободни работни места; намаляване равнището на подоходните данъци и др.

В условията на реструктуриране на българската икономика към пазарно функциониране частично приложение намериха инструменти и от двата подхода. Като конкретни инструменти в това отношение могат да се посочат:

- Реформата за реструктуриране на икономиката, която измени в определен степен пазара на труда поради масовото закриване на неефективни работни места и постепенно откриване на нови в частния бизнес. Формира се крайно неблагоприятна тенденция на намаляване на търсенето на работна сила и увеличаване размера на принудителната безработица. Като мярка за регулиране на този социално-икономически феномен от страна на държавата се явява възникването и функционирането на трудовата борса в качеството ѝ на посредник между работодатели и безработни. Нейната посредническа функция се изразява в контакта ѝ с работодателите за набиране на информация за свободните работни места и с безработните за предлагане на тези места;
- Формиране система за професионално ориентиране, преквалификация и организиране на обучението на безработните лица. Реализацията на тази система като регулативна мярка на безработица се осъществява от трудовата борса посредством финансиране от специален фонд "Професионална квалификация и безработица";
- Държавни програми за създаване на нови работни места, програми за ограмотяване на безработни и др

11.3 Инфлация

11.3.1 Същност и измерване на инфлацията

В съвременните условия инфлацията и безработицата се превърнаха в глобални социално-икономически явления, които под различни форми и с различни последици се проявяват във всяка страна. Като прибавим към тях величината на икономическия растеж за даден период, можем да придобием представа за стабилността на икономическата система в съответната страна.

Инфлацията е процес на общо нарастване на номиналните цени на стоките и услугите на пазара. Например на 1.06.2003 г. един килограм краве сирене струва 2,60 лв. След три месеца на 1.09.2003 г. един килограм сирене се купува за 3,50 лв. Цената на стоката се е повишила с 34,6% .

Тъй като поради по-високото общо равнище на цените с определена сума пари може да се купува по-малко количество стоки, отколкото преди, инфлацията може да се определи още като намаляване на покупателната способност на националната парична единица.

Инфлацията се измерва с помощта на ценови индекси, които отразяват промените в общото равнище на цените на стоките. Използват се три индекса:

1. Индекс на потребителските цени
2. Индекс на цените на производител
3. Дефлатор на БВП /брутен вътрешен продукт/

Обществото е най-чувствително към промените в цените на потребителските стоки, поради което измененията в техните индекси се приемат за измерител на инфлацията.

Индексът на потребителските цени е процентното отношение на цената на определена съвкупност от стоки и услуги за даден период към същата съвкупност през избран за база период. Този индекс се пресмята чрез формиране на "потребителска кошница от стоки и услуги". Това означава подбор на определени групи стоки, които са необходими за задоволяване на основните потребности на населението.

След като се определи кръгът на наблюдаваните стоки и услуги, се намира относителното тегло на всяка една от тях в потребителската кошница. То се определя на основата на статистически данни за фактическото потребление на едно типично домакинство, най-често четиричленно.

Индексът на потребителските цени за базовия период се приема за равен на 100. Пресмятането на инфлацията за даден период се извършва по определена методика. Приемаме, че през разглеждания период от 1.01.2003 г. до 1.01.2004 г. потребителската кошница се формира от ограничен брой стокови групи, поместени в таблица 11.1

Стокови групи	Относително тегло	Базови цени	Сума	Текущи цени	Сума
Храна	45	100	4500	110	4950
Дрехи	13	100	1300	103,3	1342,9
Обувки	10	100	1000	101,8	1018
Такси за жилища	4	100	400	104,4	4176
Транспорт	10	100	1000	100,6	1006
Лекарства	7	100	700	101,2	708,4
Услуги	6	100	600	104,1	624,6
Други	5	100	500	108,7	543,5
общо			10 000		10 611

Таблица11.1.

През текущия период потребителската кошница е струвала 10611 лв., а през базовия – 10000 лв. Индексът на потребителските цени като средно претеглен индекс на инфлация се определя по формулата:

$$I_p = \frac{P_1}{P_0} \times 100 = \frac{10611}{10000} \times 100 = 106.11\%$$

където:

I_p – индекс на потребителските цени

P_1 – цена на потребителската кошница през текущата година

P_0 – цена на потребителската кошница през базисната година

Покачването на потребителските цени за периода от 1.01.2003г. до 1.01.2004 г. възлиза на 6,11% ($\frac{10611}{10000} \times 100 - 100$).

За да се определи ежегодният прираст на индекса на потребителските цени се прилага показателя **темп на инфлация**. Той се пресмята по формулата:

$$T_{inf} = \frac{I_{p1} - I_{p0}}{I_{p0}}$$

където :

T_{inf} – темп на инфлация

I_{p1} – индекс на цените през текущата година

I_{p0} – индекс на цените през базисната година

Ако приемем, че индексът на потребителските цени през 2003 г. е бил 105,2%, то темпът на инфлация за 2004 г. спрямо 2003 г. ще бъде равен на 0,87%.

Други измерители на инфлацията, които се използват по-рядко, са индексът на цените на производител и дефлаторът на БВП

Индексът на цените на производител служи за анализ на промените в средното равнище на цените на производителя. Тъй като тези стоки са разходи за производството на потребителски стоки, то

всяко нарастване на техните цени се превръща в симптом за последващо нарастване на цените на потребителските стоки.

Третият измерител на равнището на цените е дефлаторът на БВП. Това е индексът на всички крайни стоки и услуги, които са включени в БВП. Определя се като процентно отношение на номиналния брутен вътрешен продукт по текущи цени към реалния брутен вътрешен продукт по постоянни цени. Например по статистически данни номиналният брутен вътрешен продукт на България през 2003г. възлиза на 34410 млн. лв. Реалният брутен вътрешен продукт по базови /постоянни/ цени за 2002 г. е равен на 32335 млн.лв. При тези данни дефлаторът на брутния вътрешен продукт за 2003 год. е 106,41%. Измерени чрез дефлатора цените между 2002 и 2003 г. са се повишили с 6,4% (106,4 – 100).

Ако приемем, че дефлаторът на брутния вътрешен продукт за 2003 г. е достигнал 105,9%, то темпа на инфлация за периода 2003 – 2004 г., изчислен с помощта на дефлатора е 0,2%

$$\frac{106.11 - 105.9}{105.9} \times 100$$

Темпът на растеж на дефлатора се използва за измерване на инфлацията, доколкото той се отнася за всички крайни стоки и услуги в националната икономика.

11.3.2. Форми на инфлация

Инфлацията се проявява в различни форми и тяхната диференциация се определя от много критерии. Тези критерии могат да бъдат според темпа с който протича инфлацията, според общите последици за икономиката, според причините, пораждащи инфлация и др.

В зависимост от темпа на нарастване, инфлацията се проявява като умерена, галопираща/бърза/ и хиперинфлация.

Умерената инфлация се характеризира с бавно нарастване на цените на стоките и услугите като нормата на инфлацията е под 10 %. Пазарите функционират без сътресения, стопанските решения се вземат при сигурни разчети за възвръщаемост. Паричната система функционира нормално, като стойността на паричната единица се запазва. Характерна особеност на умерената инфлация е, че може да създаде благоприятни предпоставки за структурни изменения в икономиката, тъй като улеснява регулирането на относителните цени и пренасочва ресурсите към по-ефективни отрасли. Тази инфлация заставя предприемачите да правят технологични подобрения в производството. Следователно, тя може да изпълнява и ролята на

“санитар”, който изчиства икономиката от неефективни стопански единици.

При **галопиращата инфлация** инфлационните процеси се развиват стремително и нормата на инфлация се измерва с двуцифрени и трицифрени числа. Създават се предпоставки за неравновесие на стоковия и парично-кредитния пазар. Потребителите “бягат” от парите и ги превръщат в стоки и недвижимо имущество, които не се обезценяват. Бизнесът се въздържа от инвестиции поради високите лихвени проценти и най-вече поради не гарантираната възвръщаемост на вложените средства. Престижът на банките и националната валута се накърнява.

Хиперинфлацията се характеризира с такова бързо нарастване на цените, при което парите не са в състояние да обслужват стоковото обръщение. Цените се повишават със стотици и хиляди проценти и то за много кратък период от време. Приема се, че хиперинфлация е налице когато годишната норма на инфлация превишава 1000 %. Например през 1985 г. в Боливия темпът на инфлация достигна 12000%. При хиперинфлация парите повсеместно се изключват от обръщение и се преминава към бартерна търговия.

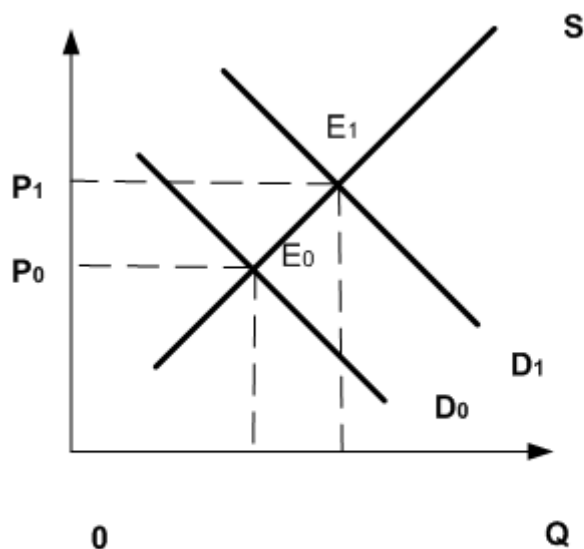
В зависимост от социално-икономическите последици инфлацията бива балансирана и небалансирана.

Балансираната инфлация се характеризира с умерено нарастване на цените и лихвения процент. При нея доходите и богатството не се преразпределят.

Небалансираната инфлация е свързана с неравномерно изменение на цените, при което темпът на инфлация изпреварва нарастването на номиналния лихвен процент. Това поражда чувствително преразпределение на доходите и богатството между различните социални групи в обществото.

Инфлацията възниква и се проявява под влиянието на редица причини, свързани както с количеството на паричната маса, така и с производството. Поради този факт за опростяване те могат да бъдат сведени да две групи: инфлация, предизвикана от търсенето и инфлация, предизвикана от предлагането.

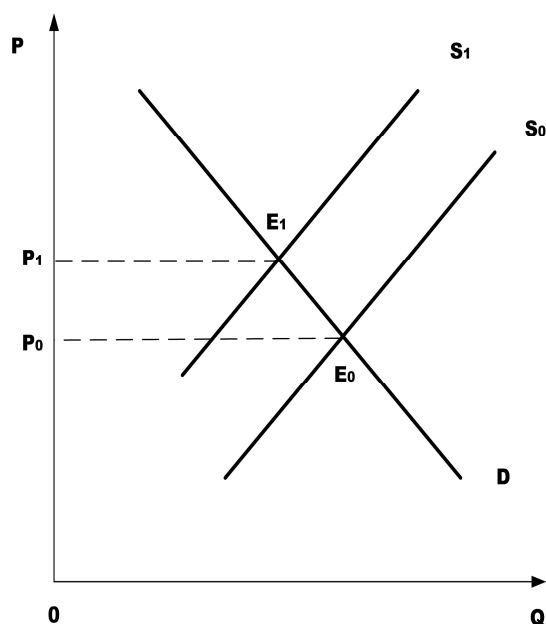
Инфлацията на търсенето се предизвиква от промени в съвкупното търсене. Като изпреварва предлагането, нарасналото съвкупно търсене “дърпа” индекса на цените, т.е води до повишаване на общото равнище на цените. Тази инфлация на търсенето е представена графично на фиг.11.3.

Фиг.11.3.1. Инфлация на търсенето

Първоначално кривата на търсенето и кривата на предлагането се пресичат в т. E_0 . Поради повишаване на търсенето кривата на търсене се премества нагоре и надясно, докато предлагането си остава същото. Като резултат цената се премества от P_0 към P_1 . Съответно равновесието се премества от т. E_0 в т. E_1 , което съответства на по-високо равнище на цените. Този вид инфлация може да се появи когато икономиката е близо до своите потенциални възможности. Ако икономиката е далеч от потенциалното съвкупно производство инфлация на търсенето по принцип не възниква.

Инфлация на предлагането се проявява в случаите когато разходите са станали прекомерно големи, съвкупното търсене не се е променило, а кривата на съвкупното предлагане се е изместила нагоре и наляво поради промени в разходите. При такава ситуация съвкупното производство се е намалило и затова цените са се повишили от P_0 към P_1 /фиг.11.4./. Инфлацията на предлагането възниква когато се увеличават разходите за труд, капитал и суровини. Тя се предизвиква от несъвършената структура на пазара – монополното положение на големите фирми на стоковия пазар и на профсъюзите на трудовия пазар. По силата на този монопол цените могат да растат дори и когато търсенето на стоки не се увеличава, а заплатите нарастват и при наличието на безработица т.е когато икономиката е далеч от потенциалните си възможности.

Фиг.11.4 Инфлация на предлагането

Инфлацията може да бъде предизвикана и от външни причини. Тогава е налице **импортна (вносна) инфлация**. Тя се проявява в резултат на постоянното превишаване на износа спрямо вноса, водещо до натрупване на чуждестранни платежни средства, които не се употребяват отново за импортни операции. Износителите обменят чуждестранни платежни средства в банките в национална валута така, че за импортни операции. Износителите обменят чуждестранни платежни средства в банките в национална валута и резултат на това паричното количество нараства. Тъй като междувременно стоковите количества, съответстващи на това нараснало количество пари се експортират, ценовото равнище в крайна сметка трябва да се повиши. Във връзка с това, че превишаване на експорта по правило имаме тогава, когато инфлационните темпове в чужбина са по-високи от тези в собствената страна /националните стоки стават по-евтини за чужденците /, следва проявление на импортна или внесена отвън инфлация.

11.3.3. Икономически и социални последици от инфлацията

Инфлацията води до значителни негативни икономически и социални последици за обществото. Към тях се отнасят: преразпределение на доходите на различните социални групи от населението; циклични промени в обема на произведената продукция; промени в цените на стоките и в структурата на производството; промени във външно платежния баланс и др.

Инфлацията въздейства върху всички социално-икономически процеси в обществото. Тя предизвиква преразпределение на доходите и

богатството от една група хора към друга и действа неблагоприятно върху производството.

Причината, поради която инфлацията води до преразпределение на доходи и богатство е, че доходите и цените не растат в една и съща степен. Това води до различие в динамиката на номиналните и реалните доходи на населението.

Ако темпът на инфлация е по-висок от растежа на номиналните доходи, тогава реалните доходи намаляват. Тъй като номиналните доходи на различните групи от населението имат различна динамика, то социално икономическите последици от инфлацията не се разпределят по равно между тях. Най-много загуби понасят хората с относително фиксирани доходи /пенсионери, учаци и др./.

Тъй като при инфлация покупателната сила на парите намалява, тя оказва негативно влияние върху покупателната сила на всички доходи, при които има разлика във времето на получаване и използване. Такива доходи са спестяванията и заемите. По-конкретно тя предизвиква преразпределение на доходи в посока от кредиторите към дебиторите. Длъжникът, чието задължение е с постоянен лихвен процент, се облагодетелства от инфлацията, защото след изтичане на кредитния срок връща заема в номинален размер. В този случай инфлацията предизвиква загуби за кредитора, чиито финансови активи са с постоянен лихвен процент.

Въздействието на инфлацията върху богатството зависи от формата на неговото съхраняване. Хората съхраняват богатството си в две форми: физически активи и финансови активи. В условията на инфлация стойността на физическите активи /земя, сгради, оборудване, злато, произведения на изкуството и др./ расте по-бързо от стойността на финансовите активи /парични средства/. Например при инфлация стойността на един хляб може да нарасне от 0,60 лв на 0,70 лв., докато банкнота от 100 лв. не става 200 лв. Затова инфлацията преразпределя богатството от тези, които го съхраняват във финансови активи към тези, които го съхраняват във физически активи. Тези, които съхраняват богатството си във физически активи стават по-богати, за разлика от съхраняващите го във финансови активи. Ето защо при инфлация хората започват да прехвърлят финансовите си активи във физически като купуват стоки, имоти, злато и т.н.

Инфлацията въздейства неблагоприятно и върху производството. Един от факторите за растеж на производството е увеличаването на запасите от капитал. Капиталът се увеличава чрез инвестиции. Инфлацията намалява инвестициите и задържа икономическия растеж по следните причини: първо, предизвиква прехвърляне на финансови активи във физически; второ, променящите се цени не стимулират производителите да инвестират в дългосрочни проекти, тъй като това може да ги разори в бъдеще.

Негативните социално-икономически последици от инфлацията обуславят необходимостта от съответна антиинфлационна политика за борба с нея, подчинена на две основни цели:

- Намаляване масата на парите в обръщение и привеждането ѝ в съответствие с величината на brutния вътрешен продукт, т.е. съкращаване на излишното платежоспособно търсене;
- Стимулиране и разширяване на производството като предпоставка за увеличаване на предлагането.

При твърде тежки случаи на инфлация и катастрофални последици от нейното действие / след тежки кризи, войни и др./ като крайна мярка за преодоляването ѝ се прилага парична реформа, респективно нулификация. С нея се обявяват за недействителни функциониращите в обръщение парични знаци и замяната им с нови, които се обменят срещу старите в определено съотношение. Тази крайна мярка се прилага рядко.

В съвременните условия за ограничаване на инфлацията се прилагат различни подходи по-важни от които са: политиката за регулиране на доходите, политиката на данъчно регулиране на доходите, контрол върху паричната маса.

Политиката на регулиране на доходите се базира на задържането на растежа на работната заплата като ключов инструмент за забавяне темповете на инфлация. Тя влияе върху равнището на работната заплата и другите доходи не чрез съвкупното търсене, а непосредствено. Например правителството може да се обърне към профсъюзите с молба да ограничат в продължение на една година повишаването на работната заплата на равнище не по-голямо от 2%. Или пък може да се постигне компромис между правителството и профсъюзите, при който профсъюзите се задължават да не искат голямо увеличение на заплатите в замяна на обещание на правителството да задържа повишаването на данъците. Освен това правителството може да приеме закони, които да регулират темповете на растеж на заплатите и цените. Такива юридически актове е прието да се наричат контрол над работната заплата и цените. Този контрол ограничава и регулира действието на фирмите при изплащане на заплатите и определяне на цените.

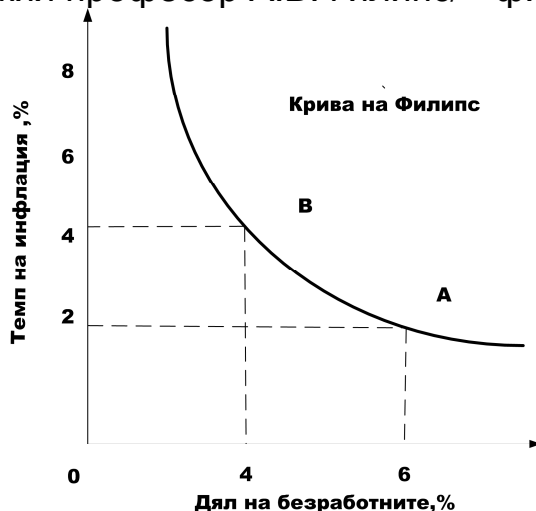
Политиката на данъчно регулиране на доходите представлява система, при която посредством данъчната система фирмите и заетите в тях се поощряват или санкционират в зависимост от растежа на равнището на цените и работната заплата. За тази цел фирмите се уведомяват, че равнището на изплащаните от тях данъци зависи от растежа на цените на тяхната продукция. Например увеличаването на цените до 5% не предизвиква особени наказателни санкции, но за всеки следващ процентен пункт правителството увеличава ставката на данъка. При реализирането на тази политика повишаването на цените от страна на фирмите им струва скъпо и затова в тях се появява стимул

да не допускат значителното им увеличаване. Растежът на цените на всички фирми ще представлява незначителна величина и темповете на инфлация ще се намалят.

Контролът върху паричната маса се осъществява от централната банка. Самата банка се контролира от парламента, който може да фиксира за определен период от време темпа на растеж на паричната маса.

11.3.4. Размяна на инфлация с безработица

Безработицата и инфлацията се намират в обратна зависимост. Когато безработицата например расте, при равни други условия заплатата намалява. Това е разбираемо, защото работодателите плащат по-малко, когато има повече кандидати за едно работно място. Но заплатата е едно от най-значимите пера в калкулацията на цените /в брутния вътрешен продукт на развитите страни възнаграждението за труд заема между 60 и 70 %/. Ако разходите за труд нарастват, при равни други условия ще нараства и цената. По правило тези разходи нарастват, когато безработицата намалява. Когато безработицата расте, инфлацията намалява, защото се намалява делът на заплатата в производствените разходи. Предвид на този закономерен факт макроикономическата политика в повечето развити страни в края на миналия век се базира на схващането за размяна между тях. Тази алтернативна зависимост графично се изразява чрез кривата на Филипс /на името на английския професор А.В.Филипс/ - фиг.11.5.

Фиг.11.5. Крива на Филипс в кратък период

Кривата показва обратната зависимост между темповете на инфлация и нормата на безработица. Колкото по-висок е темпът на инфлация, толкова по-малък е делът на безработицата.

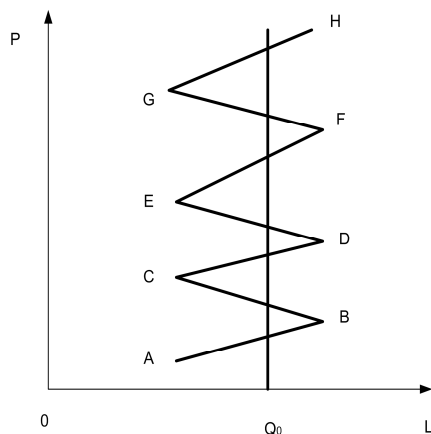
Кривата на Филипс, която в първоначалния си вид се е отнасяла до взаимовръзката между темпа на растеж на работната заплата и

равнището на безработица, показва едновременно темпа на инфлацията и нормата на безработицата и по какъв начин сумира в себе си действието на динамичните сили в икономиката. Посоката на кривата означава, че колкото е по-ниско равнището на безработицата, толкова е по-висок темпът на инфлация. Това означава, че инфлацията и безработицата са не само взаимно свързани, но могат и да се разменят – може да се продава инфлация, като се купува безработица, или да се продава безработица и се купува инфлация. Ако правителството иска да потисне инфлацията, трябва да стимулира безработицата. Ако пък желае да намали безработицата, трябва да увеличи инфлацията. Кривата на Филипс внушава, че политиките могат да изберат ниска инфлация или ниска безработица, но не и двете заедно.

Размяната между двете променливи може да се илюстрира с пример. Да си представим две възможни ситуации – едната с висока норма на безработица от 6% и инфлация – 2%, а другата ситуация – с безработица 4%, но с по-висока инфлация. Ако правителството се безпокои от високото равнище на безработица, то има възможността да направи избор. Може да съкрати безработицата на 4% като в замяна на това увеличи инфлацията от 2% на 4%. Движението ще следва посоката от т.А към т.В – фиг.11.5.

Съвременните изследвания показват, че кривата на Филипс има различно отражение в кратък и дълъг период. Тази крива, изразяваща зависимостта между инфлация и безработица за кратък период е представена на фиг.11.5. Тя показва, че в кратък период размяната между безработица и инфлация е възможна, защото кривата е стабилна.

В дълъг период кривата на Филипс не е стабилна, което затруднява размяната между двете променливи. Тя се измества нагоре и придобива вид на вертикална крива и по-точно на спирала около потенциалното съвкупно производство, т.е около състоянието на пълна заетост на производствените ресурси. – фиг. 11.6.

Фиг.11.6 Крива на Филипс в дълъг период

Точките А, В и С изобразяват състоянието на икономиката при различните комбинации между безработица и инфлация. Когато икономиката се намира надясно от Q_0 , означава, че възможностите за увеличение на производството са изчерпани и нарасналото търсене неизбежно води до повишаване на цените. Тя обаче се стреми да се върне отново към Q_0 , защото високите цени стимулират производството и заетостта. В своето движение икономиката отива надясно от Q_0 , което създава предпоставки за повишаване на цените. Следва връщане в лявото пространство, т.е. наляво от Q_0 . Движението на икономиката придобива вид на спирала – от А към В, С, Д, в основата на което стои нееластичността на цените и заплатите. Те както е известно се договарят за определен период по силата на съглашенията между работодателите и синдикатите, след изтичането на чиито срок се договарят на ново по-високо равнище. Това означава, че цената на труда, а и на много други стоки не може да реагира текущо на промените на търсенето и предлагането, поради което зависимостта между инфлация и безработица в дълъг период придобива вид на спирала.

Изводът е, че в дълъг период размяната между инфлация и безработица не е възможна, защото кривата на Филипс се премества. Следователно допустимо е в кратки периоди инфлацията да се свива за сметка на увеличаване на безработицата. В дълъг период обаче не е оправдано инфлацията да се задържа на такава висока социална цена, каквато е голямата безработица. В дълъг период от време изхода трябва да се търси в структурните промени и в капацитетните възможности на икономиката.

Ключови понятия

Бизнес /икономически / цикъл

Икономически подем

Икономически спад /рецесия /

Оживление

Подем /експанзия/

Икономическа криза

Циклични кризи

Структурни кризи

Заетост

Безработица

Норма на безработица

Активна работна сила

Текуща безработица

Структурна безработица

Циклична безработица

Сезонна безработица

Пълна заетост
Естествено равнище на безработица
Закон на Оукън
Инфлация
Индекс на потребителските цени
Индекс на цените на производител
Темп на инфлация
Умерена инфлация
Галопираща инфлация
Хиперинфлация
Инфлация на предлагането
Инфлация на търсенето
Крива на Филипс

Въпроси за дискусия

1. В какво се изразява цикличното развитие на пазарната икономика?
2. Характеризирайте фазите на икономическия цикъл
3. Каква е разликата между цикличните кризи и структурните /отраслови/ кризи?
4. С какви показатели се измерва безработицата?
5. Как се формира естественото равнище на безработица и кои фактори влияят върху него?
6. Коя форма на безработица е най-обезпокоителна?
7. Какви мерки предприема държавата за регулиране на заетостта и безработицата?
8. Изяснете същността на инфлацията и начините за нейното измерване.
9. Характеризирайте видовете инфлация, които познавате.
10. До какви последици води инфлацията в икономиката?
11. Какви подходи използва антиинфлационната политика?
12. Защо в дълъг период размяната между инфлация и безработица не е възможна?